

Delavske delnice in poslovni skladi v naših podjetjih

Prav novi zakon o podjetjih je pokazal, da kljub številnim razpravam o kapitalu in samoupravljanju v našem gospodarstvu niti samoupravljanje niti gospodarjenje s kapitalom nista opredeljena tako, da bi upoštevala medsebojno odvisnost med tema dvema kategorijama in da bi bila uporabna v praksi. Na to so sicer številni ekonomisti opozarjali tudi v preteklosti, toda pravna opredelitev samoupravljanja in lastnine kapitala v zakonu o podjetju je ta problem jasno izpostavila.

To najboljše potrjuje dejstvo, da se samoupravljanje v zakonu v podjetju spremeni v soupravljanje v vseh tistih primerih, kjer zakon o podjetju načrtuje možnost mešanih zasebno-družbenih lastnin kapitala v podjetju. Sestavljalci zakona očitno niso uspeli in znali opredeliti samoupravljanja na tak način, da bi bil delavec ekonomski lastnik (družbenega) kapitala, ki bi bil enakovreden lastniku zasebnega kapitala. To je posledica značilnosti zakona o podjetjih, v katerem je s samoupravljanjem opredeljen le odnos delavca do njegove delovne sile, ni pa opredeljen tudi odnos delavca do poslovnega sklada v podjetju, ki naj bi bil predmetna oblika družbene lastnine v podjetju. Delavec torej nastopa v podjetju le kot lastnik svoje delovne sile, ki ga je zaposlil lastnik kapitala (podjetja) in ima zato lahko zgolj pravico do soupravljanja. Če v današnjem podjetju ni zasebnih oblik lastnine, tako podjetje zato pravzaprav nima lastnika, poslovni sklad je v resnici od vseh in od nikogar, podjetje pa sploh ni pravo podjetje (temeljna celica kapitala).¹ Zato pa že najmanjši delež zasebnega kapitala v tem podjetju njemu daje vlogo dominantnega kapitala, saj je tak zasebni kapital edini sposoben delovati kot kapital oziroma kot podjetje.

V tem članku zato predstavljam zamisel, kako urediti odnos med delavci in poslovnim skladom, da bi ta odnos ostal družbenolastninski, a da bi poslovni sklad hkrati postal predmetna oblika (ekonomske) lastnine delavcev, zaposlenih v podjetju.²

1. Družbena lastnina poslovnih skladov

Družbena lastnina je kot vsaka lastnina proizvodni odnos, in sicer proizvodni odnos, ki je tipičen za socialistično družbo. Socializem pa naj bi odpravil razredni monopol kapitalističnega razreda, kar pomeni, da naj bi ustvaril enakopravnost (tj. demokratičnost) kot glavno značilnost družbenih odnosov. Delavski razred naj bi razširil buržuazno, v kapitalizmu le politično uresničeno enakopravnost najprej na večino v družbi – delavski razred, kasneje pa na vse člane družbe. Zato bi moral prevzeti od kapitalistov razredni monopol nad proizvodjalnimi sredstvi in uveljaviti

* Dr. Maks Tajnikar, redni profesor Ekonomske fakultete Boris Kidrič v Ljubljani.

¹ L. Marković: *Preduzeće – zakonitost u ekonomskom sistemu socijalizma (radničkog samoupravljanja)*, Marks in savremenost, št. 4, 1967, str. 491.

² Članek je povzetek raziskave, ki sem jo naredil v okviru Inštituta za delo pravne fakultete v Ljubljani, financirala pa jo je Raziskovalna skupnost Slovenije. Za pripombe se zahvaljujem dr. Marku Simonetiju.

enakopravnost tudi v proizvodnem procesu. V socializmu bi morali imeti vsi člani delavskega razreda oziroma kasneje vsi člani družbe enako možnost pristopa in upravljanja s proizvodjalnimi sredstvi. Z delom naj bi posameznik dobil tudi enako pravico do proizvodjalnih sredstev. Demokratičnost iz političnih odnosov naj bi se razširila tudi na produkcijske odnose. Zato je družbena lastnina določena oblika družbe (družbenih odnosov), za katero je značilno, da ljudje z delom dobijo enako pravico gospodarjenja s proizvodjalnimi sredstvi. Ker pa so proizvodjalna sredstva v razmerah blagovne in industrijske proizvodnje le predmetna oblika kapitala, lahko sklenemo, da je tedaj družbena lastnina tudi enakopravnost do kapitala.³ Tak kapital lahko imenujemo tudi družbeni kapital.

Družbeni kapital pa je pri nas vse, kar se izkazuje na pasivni strani bilance stanja v podjetju, razen tekočih obveznosti do dobaviteljev, delavcev, družbe in drugih ter kreditnega kapitala oziroma dolga.⁴ Slednji je sicer lahko del družbenega kapitala v nekem drugem podjetju, toda ker ga je treba vrniti in ker lahko izvira tudi iz zasebnolastninskega varčevanja (na primer prebivalstva), nič ne povečuje sklada družbenega kapitala v podjetju in ga ne moremo šteti med družbeni kapital. Zato, ko govorimo o družbenem kapitalu na podjetniški ravni, govorimo le o trajnem kapitalu na pasivi bilanc naših podjetij, oziroma govorimo o poslovnem skladu.

Kot sem že omenil, je odpravljanje monopola zasebne lastnine in uveljavljanje enakopravnosti dostopa do kapitala oziroma poslovnega sklada možno le, če lastninske pravice v celoti decentraliziramo. Samoupravljanje je potrební pogoj te decentralizacije, saj z njim upravljanje prenesemo na posameznika. Vendar je za družbenolastninske odnose potrebna še enakopravnost med temi posamezniki. Ta enakopravnost pomeni, da imajo vsi enako pravico dostopa in gospodarjenja s kapitalom. Ker so količine kapitala omejene, je to možno le, če je obseg povpraševanja po kapitalu izenačen z obsegom njegove ponudbe. To pa lahko uresniči le ravnotežna cena uporabne vrednosti kapitala oziroma, ker govorimo o poslovnem skladu, ravnotežna obrestna mera na poslovni sklad. Zato sta samoupravljanje in obrestna mera na poslovni sklad tista dela gospodarskega sistema, ki uresničujeta družbenolastninske odnose in omogočita obstoj družbenega kapitala.

Samoupravljanje in ravnotežna cena družbenega kapitala torej povzročata, da posameznik lahko gospodari s kapitalom in prisvaja na trgu kot posameznik, dokler je učinkovit gospodar (tj. lahko plača obrestno mero). Tako dolgo je namreč, kot pravimo, ekonomski lastnik kapitala in z njim gospodari enako kot zasebni lastnik.⁵

2. *Kje je kritična točka ideje o obrestih na poslovni sklad?*

Vendar je ideja o obrestih na poslovni sklad sporna. Pomembni so zlasti trije očitki tej ideji. Bistvo vseh treh očitkov pa je, da ta ideja ni najbolje prilagojena sodobnemu tržnemu načinu gospodarjenja in sodobnemu finančnemu sistemu.⁶

³ O družbeni lastnini sem podrobneje pisal v knjigi *Kako uveljaviti trg v našem gospodarstvu*, Delavska enotnost, Ljubljana 1988.

⁴ I. Turk: *Ekonomski vidik pridobivanja in uporabe sredstev in dohodka*, rokopis, Ljubljana 1987, str. 3–7.

⁵ Idejo o obrestih na poslovni sklad sem podrobno opisal na različnih mestih, priporočam pa tekst v omenjeni knjigi (M. Tajnikar, prav tam, str. 70–9). Opozarjam pa tudi na knjigo M. Labusa: *Društvena ili grupna svojina*, Naučna knjiga, Beograd 1987.

⁶ Te očitke ideji o obrestih na poslovni sklad je jasno zapisal I. Ribnikar: *Finansijski aspekt »društvene svojine«*,

Prvi je, da v tem sistemu ni prostora za tveganje. V kapitalizmu se s trajno vloženim kapitalom tveganje zmanjšuje, saj je trajno vložen kapital tako imenovani rezidualni kapital, ki »amortizira« tržne vplive s spreminjanjem vrednosti. Avtorji tega očitka trdijo, da podjetje, kjer je z obrestno mero za celotni kapital določena spodnja meja donosnosti, ni sposobno delovati na trgu, saj ga trg prehitro uniči, samo pa se potem tudi ni pripravljeno obnašati podjetniško, tj. sprejemati tveganih odločitev. Kako se s fiksnimi obveznostmi iz obresti povečuje tveganje poslovanja, kaže tudi ta primer podjetja ob različnih obveznostih iz obresti, prvič 20 (din) in drugič 50 (din):⁷

leto	1	2	3	4	5	6	7
prejemki	100	110	121	133	120	108	97
obresti	20	20	20	20	20	20	20
ostanek prej.	80	90	101	113	100	88	77
% rast ost. pr.		12,5	12,2	12,0	-11,8	-12,0	-12,3

leto	1	2	3	4	5	6	7
prejemki	100	110	121	133	120	108	97
obresti	50	50	50	50	50	50	50
ostanek prej.	50	60	71	83	70	58	47
% rast ost. pr.		20,0	18,3	17,0	-16,0	-17,2	-18,6

Čim več je na pasivi podjetja kapitala s fiksnimi obveznostmi, tem večja je variabilnost končnega stanja v bilanci denarnih tokov. Ker pa to končno stanje opredeljuje tudi stanje na aktivih v bilanci stanja, ta pa opredeljuje velikost »lastnega« kapitala v podjetju, je večje tveganje z vidika denarnih tokov tudi večje tveganje z vidika lastnine v podjetju.

Drugi očitek je, da samoupravni sistem z osebnimi dohodki kot ostankom dohodka postane pretirano rizičen za posameznega delavca, saj so osebni dohodki edini »amortizer« tržnih vplivov, kar je nehumano in v nasprotju s civilizirano družbo.

Tretji očitek pa je, da se obresti na poslovni sklad obračunavajo na poslovni sklad, ki je le računovodska kategorija in ki ne kaže tržne vrednosti poslovnega sklada kot kapitala.

Vsi trije očitki so upravičeni. Prav zato pa sprožajo vprašanje, ali je mogoče idejo o obrestih na poslovni sklad prilagoditi tako, da ustreza zahtevam sodobnega finančnega poslovanja in sistema. Če na to vprašanje ni mogoče odgovoriti pozitivno, potem je verjetno treba skleniti, da tudi samoupravljanje in družbenolastninski odnosi, ki z njim nastajajo, danes niso mogoči, ali pa vsaj, da jih je treba definirati bistveno drugače (če je seveda to sploh možno?).

rokopis, 1987. Pomisleke o teh očitkih pa je opisal N. Zelič: Tretman prisosa društvenog kapitala u sistemu raspodele i proširene reprodukcije, rokopis, Beograd 1988.

⁷ Primer je iz knjige W.D. Fraser: Principles of Property Investment and Pricing, MacMillan Education, 1984, str. 15-9.

3. Značilnosti sodobnega finančnega sistema

Ideje o obrestih na poslovni sklad lahko prilagodimo sodobnemu finančnemu sistemu samo v primeru, če uresničimo dve zahtevi. Prva je, da odpravimo ali vsaj bistveno omilimo slabosti te ideje, ki sem jih prej omenil in ki onemogočajo, da bi lahko samoupravno podjetje postalo učinkovit tržni gospodar. In druga zahteva je, da tudi v naš gospodarski sistem uvedemo finančne instrumente in ustrezne trge, ki jih poznamo iz sodobnih kapitalističnih gospodarstev. Prav finančni papirji in ustrezni trgi so pogoj učinkovitega gospodarjenja s kapitalom. Zaradi njih v kapitalizmu tudi ne nastajajo slabosti gospodarjenja s kapitalom, ki sem jih omenil kot značilnost ideje o obrestih na poslovni sklad. Tako imajo naslednje značilnosti, ki bi jih lahko izrabili tudi pri dopolnjevanju ideje o obrestih na poslovni sklad:⁸

– Prek finančnih papirjev bi lahko opredelili točno določenega pravnega in ekonomskega lastnika kapitala, njegove pravice in obveznosti.

– Z uveljavitvijo vrednostnih papirjev bi lahko poizkušali spremeniti poslovni sklad v določeno obliko rezidualnega kapitala, z uveljavljanjem primarnih in sekundarnih trgov vrednostnih papirjev pa tudi njegovo tržno vrednotenje.

– Vrednostni papirji bi omogočali širitev portfelja podjetja oziroma kombiniranje različnih oblik lastnine v našem podjetju.

– Razširili bi možnosti investiranja in znižali stroške investiranja ter olajšali angažiranje različnih prihrankov, saj bi sekundarni trg vrednostnih papirjev omogočil prodajo vrednostnega papirja.

– Samofinanciranje podjetij bi se povečalo, saj ima lastnik vrednostnega papirja možnost, da s prodajo svojega vrednostnega papirja kapitalizira povečanje njegove vrednosti, ki nastane z akumuliranjem, in ne zahteva izplačil dividend.

– Cena vrednostnih papirjev je najboljši kazalec »zdravja«⁸ podjetij in je zato odločilna za investicijske odločitve in sicer tudi tiste, ki so povezane s prevzemi, bankroti, likvidacijami in stečajni podjetij.

Seveda pa ostaja vprašanje, kakšen vrednostni papir naj bi povezali s poslovnim skladom? Vrednostni papir, ki bi izražal družbeno lastnino nad poslovnim skladom, bi potem najprej moral omogočati, da bi bil delovni kolektiv ekonomski lastnik poslovnega sklada, tj. da bi imel pravice do (samo)upravljanja z njim, dokler bi gospodaril z njim enakopravno glede na druge delavce. Poleg tega pa bi moralo biti organizirano gospodarjenje z njim na ta način, da bi se zagotavljala enakopravnost vseh delovnih članov družbe do kapitala v poslovnih skladih.

4. Značilnosti delavske delnice

To bi bilo mogoče, če bi podjetja imela pravico in dolžnost, da izdajajo delnice, ki bi jih potem delovni kolektiv kupil sam s sredstvi podjetja in sicer po ceni, ki bi bila enaka nominalni vrednosti delnice, ter v količini, ki bi ustrezala knjigovodski vrednosti poslovnega sklada. Imenujmo tak vrednostni papir delavska delnica. Sredstva, ki bi jih delovni kolektivi uporabili za nakup teh vrednostnih papirjev, bi lahko bila denarna, pa tudi stvari in pravice, skratka vse, kar sestavlja aktivo bilanc stanja današnjih podjetij. Pri tem bi se tudi za premoženje z aktivne strani bilance stanja upoštevale pri tem nakupu le knjigovodske vrednosti. Zaradi dejstva, da bi tako poslovni sklad kot premoženje podjetja v to transakcijo vstopila po

⁸ Del teh prednosti navaja tudi W. D. Fraser: prav tam, str. 32–3.

knjižni vrednosti, se zaradi uvedbe takega vrednostnega papirja ne bi nič spremenilo na bilancah današnjih podjetij.

Seveda bi bil to le prvi korak, katerega namen bi bil izhod iz današnjega stanja, kjer lastnina poslovnega sklada ni povezana z določenim vrednostnim papirjem. Tak vrednostni papir bi moral imeti vsaj dve glavni značilnosti.

Prvič, moral bi biti delnica z glasovalno pravico. Z njim naj bi namreč delavci v podjetju dobili pravico do upravljanja. Njihova pravica do upravljanja bi nastala, ker bi bili ekonomski lastniki delnic, ki se glasijo na poslovni sklad, z velikostjo poslovnega sklada pa bi bila opredeljena tudi velikost njihovih upravljalških pravic v podjetju. Samo zaradi razumljivosti, v primeru, če bi podjetje nastalo v celoti s kreditnim kapitalom, delavci ne bi imeli nobenih pravic do upravljanja. Zaradi teh značilnosti bi lahko to delnico imenovali tudi delavsko delnico.

Delavska delnica bi dajala delavcu pravico do (samo)upravljanja. Samoupravljanja ob tem zagotovo ne smemo razumeti tako, da mora delavec v samoupravnem sektorju biti vedno tudi neposredno upravljalec, torej delavec-menedžer, ki dela za strojem, pisalno mizo in hkrati odloča o proizvodnih programih, tehnologiji, organizaciji proizvodnje, investicijah itd. Sodobna tehnična delitev dela namreč zahteva specializacijo teh nalog med različne osebe. Zato bi bilo v nasprotju z razvojem produktivnih sil zahtevati, da je delavec (vedno) neposredni samoupravljalec, kot je zapisano celo v naši ustavi. Neposredno samoupravljanje je s tega vidika smiselno samo v zelo malih blagovnih celicah. Sicer pa je nujno, da delavec svoje upravljalške pravice »mandatira«, prenese na za upravljanje specializirano delovno silo – menedžerje. S tem delavec ne postane nič manj lastnik kapitala, saj tudi v kapitalizmu lastnik delnice ne preneha biti lastnik, ker je upravljanje prenesel na menedžerje. Seveda pa je zelo pomembno, da ima delavec v delovnem kolektivu možnost ob tem voditi popolnoma samostojno kadrovsko politiko. Z njo ostaja lastnik. Tako, da delavec celo znotraj samoupravnega sektorja ni obsojen na samoupravljanje. Poleg tega pa v lastninsko pluralističnem sistemu gospodarjenja lahko delavec pobeogne samoupravljanju tudi v druge sektorje.

Drugič, ta delnica bi morala imeti nekatere značilnosti tako imenovane preferenčne delnice. Zanje je namreč značilno, da se nanjo plačajo dividende pred vsemi drugimi kapitalnimi dohodki in da ima opredeljeno stalno velikost dividende. S tem bi namreč lahko uveljavili stalnost obveznosti, nastalih zaradi obresti na poslovni sklad.⁹ Vendar, da bi bila v resnici operacionalizirana oblika družbene lastnine kapitala, bi morala imeti ta delavska delnica določene posebnosti, ki jih ne poznamo iz prakse preferenčne delnice v kapitalističnih državah.

Najprej, pri tej delnici ne bi bila določena dividenda, pač pa bi moral biti določen kapitalski dobiček (capital gain). S tem bi uresničevali pravzaprav idejo o obrestih na poslovni sklad. Ko sem pisal o njej, sem opozoril, da bi te obresti morale zagotavljati, da bi tudi družbeni kapital imel ceno kot kreditni kapital (pojasnil sem tudi, zakaj naj bi jo imel). Kot je znano iz teorije o teh obrestih, naj bi obresti potem ostale v podjetju in povečevale poslovni sklad v njem. Da bi bilo to možno tudi v sistemu z delavsko delnico, bi moral biti najprej donos kapitala določen v odstotku na denarno vrednost delavske delnice, npr. 130% na 100.000 din vrednosti delnice po komadu, in ne v obliki absolutne vrednosti dividende, kot je to običajno pri preferenčni delnici; poleg tega pa bi moral biti ta donos realiziran v obliki reinvestiranega dobička (»retain earning«) in ne dividende, ki se izplača

⁹ O preferenčni delnici glej S. A. Ross, R. W. Westerfield: *Corporate Finance*, Times Mirror/Mosby College Publishing, St. Louis 1988, str. 334–6.

lastniku zunaj podjetja.¹⁰ To bi bilo možno, če bi na koncu vsakega obračunskega obdobja nominalni vrednosti delnice pripisali kapitalski dobiček, ki izhaja iz obračuna obrestne mere, ki bi v tem obdobju veljala za delavske delnice. Temu bi morala biti prilagojena tudi oblika delavske delnice, saj bi poleg nominalne vrednosti morala imeti tudi prostor za pripis kapitalskega dobitka. Bolj smiselno pa bi bilo, če bi za obračunane kapitalske dobitke podjetja izdajala nove delavske delnice, saj bi s tem zagotovili večjo deljivost in, kot bom opisal kasneje, tudi prenosljivost te delnice.

5. Delavska delnica in delitev po rezultatih dela

Temeljna predpostavka samoupravljanja ni le možnost upravljanja delavcev, pač pa je tudi povezanost delavčevih dohodkov z rezultati upravljanja, saj sicer niti spodbujen k upravljanju niti nima informacij za upravljanje. V normalnih razmerah uspešnega poslovanja bi delovni kolektiv ustvaril določen dohodek kot razliko med prihodki in odhodki. Pri gospodarjenju z delavsko delnico bi moral iz ustvarjenega dohodka obračunati tudi tisti del dohodka, ki naj bi se v bilanci stanja pokazal kot kapitalski dobiček. Ta del bi bil še vedno tako imenovani nerazdeljeni dohodek, vendar bi bil v naprej opredeljen. Ves preostali dohodek pa bi lahko delovni kolektiv izplačal v obliki osebnih dohodkov.¹¹ Lahko pa bi se tudi odločil, da ga en del nameni med nerazdeljeni dohodek in s tem poveča kapital na pasivni strani bilance stanja (čeprav k temu ne bi bil posebej spodbujen). S tem bi delavska delnica po eni strani dajala delavcem pravico do upravljanja, po drugi strani pa bi zagotavljala odvisnost delavskih osebnih dohodkov od tržnih rezultatov, izraženih v bilanci uspeha.

Ker bi pravica do upravljanja in do prisvajanja bila opravičena z ekonomsko lastnino delavcev (to pa bi imel vsak potencialni nosilec delovne sile, izvirla bi torej iz dela), bi na prvi pogled izgledalo, da nastajajo osebni dohodki tudi glede na obseg kapitala, s katerimi delavci gospodarijo v podjetju, in ne le glede na učinkovitost gospodarjenja s kapitalom v podjetju. Vendar bi način obračuna kapitalskih dobitkov to onemogočal. Vsi delovni kolektivi gospodarijo s kapitalom. S kakšnim obsegom kapitala pa gospodarji posamezni delavec v delovnem kolektivu, pa je odvisno od tehnične sestave kapitala oziroma tehnologije. Če je v nekem podjetju ta sestava višja, tudi posamezni delavec gospodarji z večjim kapitalom. Če bi se v ravnotežju oblikovali enaki dohodki na enoto kapitala in se v celoti razdelili v obliki osebnih dohodkov, bi seveda bili ti višji tam, kjer je tudi sestava kapitala višja. Toda če sedaj obračunamo iz takega ravnotežnega dohodka kapitalske dobitke po enaki stopnji na enoto kapitala, kot sem prej opisal, delovni kolektivi z višjo sestavo kapitala obračunajo glede na sestavo kapitala tudi sorazmerno več kapitalskih dobitkov. S tem se prepriča, da bi obseg kapitala na posameznega delavca vplival na njegov osebni dohodek. S tem bi tudi v razmerah delavske delnice lahko zagotovili enakopravnost v delitvi.

¹⁰ V inflacijskih razmerah bi inflacijo izražala že višina obrestne mere, pri ekstremno visoki inflaciji pa bi se lahko revalorizirala tudi vrednost delnice po komadu.

¹¹ Na kakšen način bi delovni kolektiv ta del dohodka razdelil med delavce, bi bilo odvisno v celoti od njihove volje. V primeru (ki je tudi najbolj tipičen), ko bi upravljalne odločitve sprejemali le menedžerji (v imenu delavcev), bi zaradi enake pravice delavcev pri gospodarjenju z družbenim kapitalom bilo smiselno, da bi bili deleži udeležbe posameznega delavca pri delitvi enaki.

6. Dve temeljni vprašanji delavskih delnic

Ker sem prej sklenil, da je glavna družbenolastninska značilnost kapitala ta, da imajo vsi delovni člani družbe enako pravico do gospodarjenja z njim, moram sedaj pojasniti, kako se ta enakopravnost kaže, če je lastnina družbenega kapitala opredeljena z delavsko delnico. Očitno se v takih razmerah enakopravnost do kapitala mora pokazati kot enakopravnost razpolaganja z delavsko delnico (ekonomske lastnine do nje). S tega vidika sta odločilno dve vprašanji. Prvo je, kako naj se zagotovi mobilnost te delnice v skladu z načelom enakopravnega dostopa vseh delavcev do nje. In drugo vprašanje je, kako naj se oblikuje cena delavske delnice, ki bo omogočala učinek, ki ga ima v abstraktni ideji obresti na poslovni sklad obrestna mera, tj. da izenačuje obseg povpraševanja po kapitalu z njegovo ponudbo.

6.1. Enakopravni dostop do delavske delnice

Na prvo vprašanje je očitno možno odgovoriti le, če analiziramo (vsaj tipične) možne primere neenakopravnega gospodarjenja z družbenim kapitalom.

Utemeljil sem že, zakaj samo ravnotežna obrestna mera zagotavlja enakopravni dostop vseh delavcev do (družbenega) kapitala. To v sistemu z delavsko delnico pomeni, da vsak delavec, ki lahko z gospodarjenjem s tem kapitalom zagotovi dohodek, ki mu omogoča obračun kapitalskih dobitkov, oziroma je sposoben povečevati aktivno bilanco stanja enako, kot se povečuje glede na obračun kapitalskih dobitkov pasiva te bilance, in ob tem še izplačati sebi osebne dohodke, ki jih je načrtoval, gospodari s kapitalom enakopravno glede na druge delavce. So pa štiri primeri, različni po teži gospodarskih napak, ko je ta enakopravnost porušena: a) ko delavec po obračunu kapitalskih dobitkov ni sposoben sebi izplačati kalkuliranih osebnih dohodkov, b) ko delavec ni sposoben obračunati kapitalskih dobitkov, c) ko delavec ni sposoben niti ohraniti nominalne vrednosti poslovnega sklada in s tem tudi začetne vrednosti delavske delnice in č) ko podjetje ni sposobno poravnati obveznosti iz kreditnih razmerij.¹²

6.1.1. Kako je s kaznijo v obliki nihanja osebnih dohodkov?

Ker samoupravljanje ne vodi do spontanega nastanka trga delovne sile, so v samoupravnem gospodarstvu, kjer obstajata le poslovni sklad in dolžniški kapital, osebni dohodki v celoti homogeni in del razdeljenega dela dohodka. Te osebne dohodke kalkulira vsak delovni kolektiv sam na začetku obračunskih obdobij, čeprav seveda pri tem upošteva povprečne osebne dohodke v gospodarstvu kot oportunitetno ceno dela. Na koncu obračunskega obdobja, ko obračuna tudi kapitalске dobitke, so dejanski osebni dohodki lahko enaki, večji ali manjši od kalkulativnih. Njihova velikost na enoto delovne sile so potem kriterij gospodarjenja z vidika delavcev oziroma delovnega kolektiva. Kritični primer je, ko so seveda manjši od kalkulativnih in manjši od povprečnih.

Ker je delovni kolektiv v takih razmerah obračunal kapitalski dobiček in se je

¹² Z nominalno vrednostjo poslovnega sklada mislim na računovodsko vrednost, ki jo ločim od tržne vrednosti poslovnega sklada. Seveda pa bi bilo nujno to nominalno vrednost poslovnega sklada v inflacijskih razmerah revalorizirati.

nominalna vrednost delavskih delnic povečala po ravnotežni stopnji, delovni kolektiv še vedno gospodari enakopravno s kapitalom glede na druge delavce. Toda nižji osebni dohodki so znak za delovni kolektiv, da njihova učinkovitost gospodarjenja upada. Če so kalkulirali nadpovprečne osebne dohodke, je kritičnost poslovanja seveda manjša, kot pa če so kalkulirali že na začetku planskega obdobja podpovprečne osebne dohodke. V resnici jih nižji osebni dohodki opozarjajo, da je njihovo gospodarjenje z vidika vseh proizvodnih dejavnikov manj učinkovito od povprečja. Lahko bi tudi zapisali, da delavci v tem primeru gospodarijo neenakopravno glede na delovno silo, ki je njihova zasebna last, saj je delovna sila kot proizvodni dejavnik v tem primeru nagrajena manj kot v alternativnih zaposlitvah.

6.1.2. Kaj naj bi se zgodilo, če delovni kolektiv ne bi bil sposoben obračunati kapitalskega dobitka?

Bistveno pa se spremenijo razmere, če delovni kolektiv ne bi bil sposoben obračunati kapitalskih dobitkov. Tu je smiselno znova uporabiti značilnost preferenčnih delnic. Zanje je značilno, da dividendo, označeno na njih, ni treba plačati v vsakem obračunskem obdobju, da pa v primeru, če ni plačana, ni mogoče izplačevati nobenih drugih kapitalskih dohodkov, lastniki teh delnic pa dobe glasovalno pravico, ki je običajno nimajo.

Tako bi tudi v primeru delavskih delnic delovni kolektiv ne bil prisiljen v vsakem obračunskem obdobju obračunati kapitalski dobiček. Delovni kolektiv bi se lahko odločil, da ga tudi ne obračuna. Toda taka odločitev bi imela za posledico, da delovni kolektiv tudi ne bi več samostojno odločal o oblikovanju osebnih dohodkov. Verjetno bi bila smiselna odločitev, da bi tedaj smel biti povprečni osebni dohodek takega delovnega kolektiva le na povprečni ravni gospodarstva, ali celo nekaj pod njim (a višji od minimalnih osebnih dohodkov). Kakšen bi naj bil osebni dohodek, bi v obliki pravila morala opredeliti zakonodaja o emisiji delavskih delnic. Pri tem bi bilo edino smiselno, da bi kapitalski dobitki bili po zgledu kumulativnih dividend kumulativni. Če jih delovni kolektiv ne bi obračunal v enem obdobju, bi jih moral v naslednjem za tekoče obdobje in tudi za nazaj. Šele tedaj bi »ušel« nadzoru osebnih dohodkov. Če pa jih ne bi obračunal tudi v večjih zaporednih obdobjih (na primer dveh letih), bi morali njihovi osebni dohodki pasti na raven minimalnih osebnih dohodkov. Prav zaradi te značilnosti kapitalskih dobitkov ne bi šteli v bilanci uspeha med odhodke.

6.1.3. Kaj bi se zgodilo, če delovni kolektiv ne bi bil sposoben ohraniti nominalne vrednosti poslovnega sklada?

Poslovni sklad pa bi dobil značaj rizičnih sredstev šele tedaj, če bi se lahko znižala tudi njegova nominalna vrednost. Tako naj bi poslovni sklad nihal skladno z nihanji aktivne bilance stanja in enako kot vse druge oblike rezidualnega-lastnega kapitala v podjetju. Vendar pa bi uresničevanje te neizogibne značilnosti poslovnega sklada, brez katere ta ne more biti pravi kapital, izpostavilo vprašanje, kako se v takih razmerah lahko uresničuje enakopravnost, zaradi katere ima kapital v poslovnem skladu značaj družbenega kapitala.

Zagotovo delovni kolektiv, ki ne uspeva s poslovnim skladom gospodariti

tako, da bi vsaj ohranjal njegovo začetno nominalno vrednost, ne gospodari enakopravno glede na druge delovne kolektive. Opisal pa sem, da ima posamezni delavec pravico dostopa do kapitala tako dolgo, dokler gospodari enakopravno glede na druge delavce. Zato mora v razmerah, ko ne ohranja več nominalne vrednosti poslovnega sklada, izgubiti pravico do upravljanja z njim in omogočiti, da z njim gospodarijo delavci, ki so sposobni gospodariti z njim vsaj na povprečni ravni učinkovitosti gospodarjenja s kapitalom v gospodarstvu. To pa konkretno pomeni, da bi morali delovni kolektivi v takih razmerah prenehati biti ekonomski lastniki delavskih delnic, ki izražajo poslovni sklad. Morali bi torej javno oznaniti, da so izgubili razpolagalno pravico do delavskih delnic v podjetju, kjer delajo, in da ima pravico te delnice prevzeti kateri koli drugi delavec, ki je pripravljen z njimi gospodariti učinkovito. S tem bi nastajala posebna oblika ponudbe delavskih delnic, ki lahko tvori, kot bom kasneje pojasnil, tudi ustrezen »trg delavskih delnic«. Delavci, ki bi prevzeli delavske delnice določenega podjetja, bi lahko v svoj delovni kolektiv vključili že v podjetju zaposlene delavce, ne bi bili pa dolžni, da to storijo. Enakopravnost družbene lastnine je namreč omejena na lastnino kapitala, gospodarjenje z delovno silo pa je tudi v samoupravnih razmerah zasebno, saj je delovna sila zasebna.

Ker v takih razmerah delovni kolektiv že pred tem ne bi obračunaval kapitalskih dobitkov na delavske delnice, bi njihovi osebni dohodki bili nadzorovani, po določenem obdobju pa tudi minimalni. Pri tem moram opozoriti, da naj bi se kapitalski dobitki na delavske delnice obračunavali glede na nominalno vrednost, zapisano na delnici, in da se zato z zmanjševanjem vrednosti poslovnega sklada ne bi zmanjševala vrednost kapitalskih dobitkov. Tako bi delavci v primeru zmanjševanja poslovnega sklada izgubili (samo)upravljalško pravico, njihovi osebni dohodki pa bi postali podpovprečni oziroma minimalni.

6.1.4. Kaj bi se zgodilo, če podjetje ne bi bilo sposobno poravnati obveznosti iz kreditnih razmerij?

Tedaj bi podjetje bankrotiralo. Bankrot pomeni prenos dela ali pa celotnega premoženja od lastnikov trajno vložnega-rezidualnega kapitala – torej tudi delovnega kolektiva – na upnike iz kreditnih razmerij.¹³ Bankrot lahko pomeni likvidacijo, kar pomeni prodajo premoženja in izplačilo dolga kreditodajalcem po določenem redu. Lahko pa pomeni tudi reorganizacijo, ki običajno zahteva nova vlaganja trajnega kapitala (v obliki delavskih delnic – kar lahko naredi delovni kolektiv – ali pa drugih oblik delnic). Omenil pa sem že, da neobračunani kapitalski dobitki in zmanjševanje poslovnega sklada ne morejo biti povod za bankrot podjetja.

6.2. Trg delavskih delnic

Trg delavskih delnic je potem povezan z odgovori na vprašanja, kako naj bi se delovni kolektivi izognili obveznostim iz obračunavanja kapitalskih dobitkov? Delovni kolektivi bi se namreč lahko na tri načine izognili obveznostim, ki nastaja-

¹³ S. A. Ross, R. W. Westerfield: prav tam, str. 341.

jo ob gospodarjenju s poslovnim skladom: a) Lahko bi investirali v obliki kredita ali v obliki trajno vložene kapitala v druga podjetja, b) delovni kolektivi bi lahko odstopali kapitalske dobitke drugim delovnim kolektivom in c) delovni kolektivi bi lahko odstopali drugim delovnim kolektivom tudi elemente poslovnega sklada in ustrezne dele premoženja.

6.2.1. Ali sme delovni kolektiv kreditirati druga podjetja in vlagati vanje?

Dohodek, ki ga podjetja potrebujejo, da bi pokrila obveznosti, ki nastanejo z razpolaganjem s poslovnim skladom, lahko podjetja zaslužijo na različne načine. Osnovni način je zagotovo vlaganje v lastno podjetje. Vendar ker pogosto prihranki enega leta niso dovolj za investiranje in ker večina podjetij nima donosnih investicijskih možnosti, je nujno omogočiti centralizacijo in mobilnost kapitala.

Tako lahko podjetje denarna sredstva z aktive svoje bilance stanja nameni tudi za kreditiranje drugih podjetij in za trajna vlaganja vanje. Podjetje lahko v dolžniška razmerja vstopi prek banke, ali pa tudi neposredno z nakupom obveznic. Druga možnost je pravzaprav za podjetje s poslovnim skladom boljša, saj omogoča ob sekundarnem trgu vrednostnih papirjev večjo fleksibilnost pri gospodarjenju s prihranki v podjetju (podjetje lahko dolg spremeni v denarna sredstva v najugodnejšem trenutku). Podjetje lahko na ta način zasluži z obrestmi tudi tisti dohodek, ki ga potrebuje za pokrivanje kapitalskih dobitkov iz obveznosti, povezanih s poslovnim skladom. Podobno lahko podjetja z nakupom (običajnih) delnic zaslužijo dohodek za kapitalske dobitke tudi prek dividend. Tudi ta način zahteva razviti sekundarni trg, saj je sicer za posamezno podjetje taka investicija preveč tvegana. Tveganje je zaradi značilnosti rizičnega kapitala pri takih investicijah nasploh visoko, saj je le malo možnosti, da bi bila izplačila dividend tako redna, da bi lahko podjetja redno pokrivala obveznosti iz gospodarjenja s poslovnim skladom. Seveda pa je način investiranja stvar odločitev v podjetju.

Ker so donosi, ki nastajajo z investicijami, ki sem jih opisal v prejšnji točki, odvisni tako od obsega kapitala, ki ga podjetje investira, kot od učinkovitosti kapitala, te investicije izzivajo vprašanje, ali ne povzročijo, da so potem osebni dohodki delavcev odvisni tudi od obsega kapitala in ne le od učinkovitosti gospodarjenja z njim, kar naj bi bila značilnost delitve po rezultatih dela.

Vendar je vprašanje odveč, takoj ko se zavemo, da je delitev po rezultatih dela opredeljena na ravni posameznega delavca in da je med donosom na kapital, ki ga podjetje investira, in delavčevim osebnim dohodkom, še obrestna mera na poslovni sklad. Slednja namreč vedno prepreči, da bi bili osebni dohodki na delavca (!) odvisni od sestave kapitala, s katerim delavec gospodari, in sicer ne glede na to, ali se aktiva bilance stanja povečuje zaradi realnih investicij v fiksne sklade ali pa se povečuje le z investiranjem v dolžniške posle oziroma s trajnimi vlaganji v druga podjetja. Če bi hipotetično podjetje imelo na aktivih bilance stanja le denarna sredstva in bi ves dohodek ustvarilo z gospodarjenjem z njimi (s posojanjem in vlaganjem v druga podjetja), bi še vedno veljala zanj delitev po rezultatih dela. Obresti na poslovni sklad bi namreč preprečile, da bi bil osebni dohodek delavca iz takega delovnega kolektiva odvisen od obsega kapitala (sestave kapitala), s katerim gospodari.

6.2.3. Zakaj naj bi delovni kolektivi odstopili kapitalske dobitke ali celo poslovni sklad?

Tipične razmere bodo za podjetje nastale tudi tedaj, ko bo podjetje sicer lahko obračunalo kapitalske dobitke, vendar pa bo menilo, da ne more učinkovito investirati teh dobitkov in da bi zato bilo onemogočeno v prihodnjem obračunskem obdobju obračunati kapitalske dobitke na povečani poslovni sklad, ne da bi to šlo na škodo osebnih dohodkov. V teh razmerah bi bilo podjetje zainteresirano kapitalske dobitke iz prvega obračunskega obdobja odstopiti drugim delovnim kolektivom. To bi bilo smiselno z narodnogospodarskega vidika, saj bi kapital dobili delavci, ki bi bili sposobni bolj učinkovito gospodariti z njim, pa tudi s podjetniškega vidika, saj bi pri enakem dohodku kot v prvem obračunskem obdobju delavci lahko izplačali nespremenjene osebne dohodke tudi v drugem obračunskem obdobju.

Tako gospodarsko potezo bi lahko omogočili, če bi dovolili, da delavci v nekem delovnem kolektivu odstopijo del delavskih delnic skupaj z ustreznim delom aktive – premoženja drugim delavcem. V bilancah stanja bi tako tak delovni kolektiv odštel na pasivi določen delež poslovnega sklada, ki bi bil enak nominalni vrednosti delavskih delnic, ki bi jih odstopil, na aktivi pa bi zmanjšal premoženje za enako vrednost po knjižnih vrednosti premoženja. To premoženje bi lahko bilo v denarni obliki, ali pa tudi v obliki pravic in stvari. Ker bi posamezni delovni kolektiv to naredil šele tedaj, ko bi v resnici našel delavce, ki bi te delnice prevzeli, bi delovni kolektivi v razmerah, ko bi bili prisiljeni odstopati svoje delnice, ustvarili posebno obliko ponudbe delavskih delnic. Ta bi bila del trga delavskih delnic, ki ga bom kasneje opisal.

Toda v podjetjih, ki bi jim grozilo, da bi zaradi različnih razlogov v prihodnje razpolagali s prevelikim deležem poslovnega sklada, bi bili delovni kolektivi tudi spodbujeni, da ne bi le ohranili nominalne vrednosti poslovnega sklada, pač pa da bi jo celo zmanjšali. Zmanjšanja poslovnega sklada bi v teh primerih nastala, ker bi delovni kolektivi načrtovali, da morajo obseg svoje gospodarske dejavnosti zmanjšati v prihodnjem obdobju. Vzroki so lahko različni. Tako lahko upada povpraševanje po njihovih proizvodih, lahko tudi ocenjujejo, da je delež poslovnega sklada v celotnem kapitalu podjetja prevelik, lahko so bile napačne njihove investicijske odločitve itd. V vseh teh primerih bi se podjetje lahko prilagodilo novim razmeram, če bi lahko zmanjšalo poslovni sklad.

To pa bi bilo možno narediti na enak način, kot sem ga opisal že pri odstopanju kapitalskih dobitkov. Možnost, da delovni kolektiv delavske delnice ponudi v uporabo drugim delovnim kolektivom, bi namreč omogočala tudi vnaprjšnje zmanjšanje poslovnega sklada. Prenos upravljalne pravice in s tem tudi ekonomske lastnine delavskih delnic bi namreč lahko tekeli tu na enak način, kot sem ga opisal, ko sem domneval, da podjetje želi zgolj ohraniti vrednost poslovnega sklada. Edina razlika je v tem, da je v slednjem primeru prenos povezan v večji meri s prenosom denarnih sredstev z aktive bilance stanja, kjer je manj problemov v zvezi s tržno veljavnostjo knjigovodske vrednosti kot pri prenosu stvari in pravic. V razmerah, ko podjetje želi zmanjšati poslovni sklad, je namreč bolj razumljiv prenos stvari in pravic, saj tako podjetje verjetno nima na voljo denarnih sredstev.

6.2.4. Kakšen naj bi potem bil trg delavskih delnic?

Do sedaj sem pokazal, da bi opisani način gospodarjenja z delavskimi delnicami ustvaril tudi določene oblike ponudbe vrednostnih papirjev. Posebnost te ponudbe bi bila v tem, da to ne bi bila ponudba zaradi prodaje, pač pa bi bila ponudba, ki bi nastala zaradi tega, ker bi nevarnost »kazni« spodbudila delovne kolektive, da bodisi del prihrankov, nastalimi s kapitalnimi dobitki, bodisi del ali celoto poslovnih skladov odstopijo v trajno uporabo drugim. Obseg te ponudbe bi bil zagotovo povezan z višino obresti na poslovni sklad oziroma z obvezno kapitalizacijo vrednostnih papirjev. Čim višja bi bila obrestna mera, tem večja bi bila ta ponudba, saj bi vse manj delovnih kolektivov bilo sposobno učinkovito investirati.

Na drugi strani pa bi nastajalo tudi ustrezno povpraševanje po delavskih delnicah. Povpraševali bi verjetno brezposelni delavci, ki bi bili sposobni organizirati nove proizvodnje, delovni kolektivi, ki bi jim primanjkovalo lastnih prihrankov za investiranje (kar je seveda splošni primer), pa tudi vsi drugi, ki v družbi gospodarijo, ne glede na to, v katerem lastninskem sektorju so do sedaj gospodarili. Tak širok krog povpraševalcev je povezan z opredelitvijo družbene lastnine, ki naj bi omogočala enakopravni dostop do kapitala vsem (delovnim) članom družbe. Na tem trgu bi lahko povpraševal celo delovni kolektiv, ki nudi delavske delnice. Kasneje bo namreč postalo jasno, da bi tako dejanje omogočilo tržno prevrednotiti njegov poslovni sklad. Obseg povpraševanja pa bi bil tudi v tem primeru funkcija obrestne mere na poslovni sklad. Čim višja bi ta bila, tem manjše bi bilo povpraševanje po njem.

Zato da bi se ponudba in povpraševanje po delavskih delnicah lahko soočila in da bi lahko prišlo do prenosa ekonomske lastnine nad družbenim kapitalom, bi se morala ustanoviti posebna borza delavskih delnic. Na to borzo bi prihajala ponudba delavskih delnic: Podjetja bi ponudila delavske delnice. Tako bi moralo posamezno podjetje razglasiti, da ponuja delavske delnice. V tem razglasu bi moralo navesti:

- kolika je nominalna vrednost ponujenih delnic,
- koliko delnic ponuja in
- opis premoženja (stvari, pravic, denarja), ki ga izražajo delavske delnice (in ki je po knjižni vrednosti enak celotni nominalni vrednosti ponujenih delnic).

Vse dokler ne bi prišlo do prenosa delavskih delnic na novega uporabnika, ponujanje delavskih delnic ne bi vplivalo na bilanco uspeha podjetja, ki bi delnice ponujalo.

Na tej borzi bi bile trajno razpisane licitacije teh delavskih delnic, kjer bi se s postopki, značilnimi za licitacijo, izoblikovala cena delavske delnice. Čim višje bi bilo povpraševanje po delavskih delnicah določenega podjetja, tem višja bi bila končna cena tega papirja. Začetna cena bi bila vedno nominalna vrednost delnice, končna cena pa bi bila lahko višja ali nižja. Če bi bila z delnico povezana denarna oblika premoženja, bi verjetno bila končna cena višja od izklicne. Če pa bi bila delnica povezana z neuporabnim strojem, ali tovarno pred bankrotom, pa bi bila končna cena delač pod izklicno ceno (nominalno vrednostjo) delnice. Ekonomsko lastnino nad delavsko delnico bi dobil tisti povpraševalec, ki bi ponudil najvišjo končno ceno.

Vendar novi ekonomski lastnik ne bi več obračunaval kapitalskih dobitkov glede na nominalno vrednost delnice pri prejšnjem lastniku (delovnemu kolektivu), pač pa bi nominalno vrednost delnice izenačil s končno ceno z licitacije. Ta nova vrednost pa bi ostala nespremenjena, oziroma bi se spreminjala z dodajanjem

kapitalskih dobitkov, dokler ne bi bila delnica znova ponujena na borzi. Tako bi prišlo do tržnega vrednotenja kapitala v podjetjih, hkrati pa bi se ohranil mehanizem gospodarjenja z družbenim kapitalom, tj. enakopravni dostop do kapitala.

Opisani trg delavskih delnic bi omogočal, da bi lahko vsak, ki bi se čutil sposobnega, ustanovil novo podjetje: posameznik, ki še ni nikoli proizvajal, zasebni lastnik kapitala, ki nima dovolj lastnega kapitala, brezposelni delavci, obstoječi delovni kolektivi itd. Posebnost kapitala, ki bi ga dobil na ta način, bi bila le ta, da bi dajal vsem zaposlenim pravico do upravljanja z njim.

Tak način gospodarjenja z vrednostnimi papirji ne bi zahteval posebnega finančnega posrednika pri nastanku delavskih delnic, saj bi to lahko izpeljali znotraj podjetja. Obstajati bi morala le jasna pravila in ustrezna kontrola. Drugače pa je s sekundarnimi menjavami, kjer mešetarji (joberji) lahko bistveno povečajo mobilnost kapitala. Ti bi imeli pravico, da prevzamejo delavske delnice od podjetij po nominalni vrednosti in jim poizkušajo poiskati čim boljšega novega uporabnika. Njihov zaslužek pa bi bil določen v odstotku glede na končno ceno delnice, plačala pa bi ga stari in novi uporabnik delavske delnice. Prav tako bi bilo smiselno, da se pojavi posrednik, ki bi namesto novega uporabnika sodeloval na licitacijah. Njegov zaslužek bi moral biti opredeljen z odstotkom od razlike med izklicno in končno ceno delavske delnice, pomnoženo z -1 , plačal pa bi ga nov uporabnik. Smiselno bi bilo, da bi imeli delovni kolektivi tudi pravico do neposrednega dostopa do licitacij. Zaradi problema tveganja v novo nastalih podjetjih, menim, da bi bilo smiselno dostop na borzo delavskih delnic omejiti z določenim postopkom. Neoviran vstop bi lahko dovolili tistim, ki že razpolagajo s katerokoli obliko rizičnega ali dolžniškega kapitala. Vsi ostali pa bi morali na primer borzni pisarni predložiti investicijski načrt in poiskati ustreznega posrednika za dostop na borzo.

6.2.5. Kdo pa določi obrestno mero na poslovni sklad?

Na to vprašanje sem že odgovoril, saj sem dejal, da je to oportunitetna obrestna mera v družbi. To pa je obrestna mera, ki bi jo delovni kolektiv in s tem tudi družba zaslužila, če bi prihranke naložila v banki. Zato mora biti obrestna mera na poslovni sklad enaka obrestni meri, ki se izoblikuje na trgu dolžniškega kapitala. Delavska delnica bi bila potem povezana z variabilno (plavajočo) obrestno mero, kapitalski dobitki pa bi se obračunavali po obrestni meri, ki bi veljala na trgu dolžniškega kapitala na začetku vsakega obračunskega obdobja.

7. Sklepi

Menim, da bi opisana delavska delnica in način gospodarjenja z njo odpravila glavne pomanjkljivosti ideje o obrestni meri na poslovni sklad in hkrati ohranila tiste učinke te obrestne mere, zaradi katerih so poslovni skladi družbena lastnina. Čeprav osebni dohodki ostanejo ostanek dohodka, kar je sicer pogoj za samoupravljanje, ti niso več edina kategorija, ki je sposobna »amortizirati« učinke s trga. Tako se po eni strani zmanjša tisto tveganje, ki onemogoča, da bi podjetje v našem gospodarstvu normalno gospodarilo v tveganih razmerah in da ne bi bilo v vsakem trenutku pred bankrotom, po drugi strani pa se poveča tveganje, ki izhaja iz lastninskega položaja delavca. Položaj delavca se približa položaju lastnika kapitala v sodobnem kapitalizmu. Ob tem pa se razširi dostopnost prebivalstva do kapi-

tala in uresniči demokratičnost lastnine, tj. glavno značilnost sodobne industrijske lastnine, h kateri teži tudi sodobni kapitalizem.

Posebej pomembno je, da delavska delnica omogoči tržno vrednotenje kapitala, brez katerega niso uresničljivi niti ideja o obrestih na poslovni sklad niti tržno gospodarjenje niti normalni življenjski cikel podjetja (nastanek, razvoj in propad). To se zlasti vidi, če podrobneje pregledamo kompatibilnost družbene lastnine z drugimi oblikami lastnin.

Rešitve s pomočjo delavske delnice bi bile smiselne le, če bi omogočile obstoj podjetij z mešanimi oblikami lastnine, oziroma če bi omogočile, da družbenolastninski poslovni skladi postanejo enakovredni drugim delov lastniškega kapitala s pasive sodobnih podjetij. Tako bi se lahko pojavila tudi družbena korporacija, katere glavne značilnosti bi bile, da del kapitala takega podjetja sestavlja tudi kapital, ki je nastal z izdajanjem delavskih delnic, da imajo delavci v njem upravljaljske pravice in da so delovski osebni dohodki odvisni tudi od dobička.

Družbena korporacija bi imela na pasivi bilance stanja tri različne oblike kapitala:

- dolžniški kapital, ki bi nastal s krediti bank in z izdajanjem obveznic prebivalstvu, drugim podjetjem, državi in tujini,
- poslovni sklad, ki bi ga izražale delavske delnice, ki bi jih imeli kot ekonomski lastniki člani delovnega kolektiva, in bi jih dobili tako, da bi delovni kolektivi s premoženjem sedanjih podjetij odkupili sedanje poslovne sklade in da bi delavci povpraševali na »trgih« delavskih delnic, in
- trajno vloženi kapital lastnikov delnic družbenih korporacij, ki bi jih odkupili prebivalstvo, druga podjetja, država in tujina.

Vse oblike vrednostnih papirjev v podjetju bi imele lastnosti, ki sem jih že opisal. Družbena korporacija bi lahko imela vse tri oblike kapitala, lahko pa bi imela tudi le eno od njih, če bi ocenila, da je to zanjo racionalno.

Poslovni sklad in trajno vloženi kapital lastnikov delnic bi bila tudi podlaga za nastanek upravljaljskih pravic. Tako bi (ekonomska) lastnina delavskih delnic dajala pravico do upravljanja delavcem, zaposlenim v korporaciji, lastnina drugih delnic pa bi dejala upravljaljsko pravico lastnikom delnic (prebivalstvu, državi, delovnim kolektivom v drugih podjetjih, ali pa drugim podjetjem kot celoti in tujini). Obseg glasovalnih pravic pa bi bil opredeljen z deležem kapitala v strukturi celotnega trajno vloženga kapitala. Delovni kolektiv v korporaciji, ki ne bi imela poslovnega sklada, ne bi imel samoupravnih pravic. Tako bi struktura kapitala glede na lastnino odločala tudi o strukturi upravljaljskih pravic.

Ker niti kapitalskih dobitkov niti dividend ni mogoče opredeliti, če ni pred tem v taki družbeni korporaciji opredeljen dobiček, tega pa ni mogoče opredeliti, če niso opredeljeni osebni dohodki delavcev, taka korporacija nujno zahteva kolektivno pogodbo na ravni podjetja med delovnim kolektivom in podjetjem, ki ga predstavljajo menedžerji in ki zastopajo interes podjetja kot celote. Ti osebni dohodki pa so le prvi del delavskih osebnih dohodkov. Dobiček se namreč deli na dva dela glede na strukturo kapitala v podjetju: obseg poslovnega sklada določa velikost dela dobička, s katerim gospodarja delovni kolektiv, velikost lastninskega kapitala v podjetju pa določa delež dobička, ki ga prisvajajo lastniki delnic. Delavski del dobička potem razpade na kapitalski dobiček delavske delnice (po obrestni meri na poslovni sklad) in drugi del osebnega dohodka, s katerimi se uresničuje delitev po rezultatih dela. Drugi del dobička pa ravno tako razpade glede na odločitve v podjetju na kapitalске dobičke (zasebnih delnic), tj. povečanje pasive bilance stanja in dividende delničarjem. Delitev prvega dela dobička je zato obvez-

na in določena z obrestmi na poslovni sklad zunaj podjetja, delitev drugega dela dobička pa je določena z odločitvijo podjetja (kjer pa bi morali imeti delničarji tudi pravico veta).

Organizacijska shema v družbeni korporaciji bi bila opredeljena s strukturo kapitala na pasivi bilance stanja takega podjetja. Ker lastniki dolžniškega kapitala nimajo upravljalških pravic, na organizacijsko shemo družbene korporacije vplivata le obe trajno vloženi obliki kapitala. Tako bi z ekonomsko lastnino delavskih delnic dobili upravljalške pravice delavci v podjetju, z lastnino delnic pa bi jih dobili tudi njihovi lastniki. Tako bi morala organizacijska shema izražati prav to dvojnost lastnine: Svet korporacije bi bil glavni upravni organ v njej, ki bi volil menedžerje in določal tudi glavne razvojne opredelitve. V njem naj bi usklajevali interese dveh lastnikov kapitala v podjetju, tj. delničarjev in delavcev. Interesi delavcev naj bi nastajali na ravni delavskega sveta. Znotraj njega naj bi veljalo načelo, da ima vsak delavec en glas, saj delavci postajajo lastniki kot nosilci delovne sile. Interese delničarjev pa bi usklajevali znotraj sveta delničarjev, kjer pa bi veljalo načelo ena delnica – en glas. Tako bi podjetje bilo tudi z vidika upravljanja predvsem celica kapitala, v kateri bi akti podjetja urejali odnose med različnimi subjekti kot lastniki kapitala. »Delovna organizacija« pa bi postalo podjetje šele na drugi ravni, kjer se pojavi delavski svet.

Motivi delavcev in delničarjev bi v taki družbi bili enaki, čeprav motiv delavcev, zaposlenih v podjetju, ni enak motivu delničarjev. Delavce vodi pri gospodarjenju v družbenem sektorju motiv osebnih dohodkov. Delničarji pa vlagajo kapital, da bi maksimizirali donos na enoto kapitala. Ta, profitni motiv je edini smiselni motiv delničarjev in se uveljavlja tako v primeru, ko je investitor privatni sektor (prebivalstvo), kot v primeru, ko je investitor družbeni sektor, v katerem sicer vlada motiv osebnih dohodkov. Delovni kolektiv, ki investira svoje prihranke z delnicami v neki drugi delovni kolektiv, bo namreč maksimiziral svoje osebne dohodke na enoto delovne sile le v primeru, če bo na enoto investiranega kapitala zaslužil čim več dobička, ki ga bo potem, ko bo obračunal obresti na poslovni sklad, kot del svojega dohodka razdelil v osebne dohodke. Vendar delovni kolektiv, ki je lastnik delavskih delnic, maksimizira tisti del osebnih dohodkov, ki je odvisen od dobička, na enak način, kot delničarji maksimizirajo dividende in kapitalske dobitke. Tako dividende delničarjev kot osebni dohodki so namreč odvisni od velikosti dobička. Protislovje v upravljanju tako nastane zgolj zaradi različnih kriterijev gospodarjenja in zaradi nujnosti opredeljevanja kalkulativnih osebnih dohodkov. Osebne dohodke delavci maksimizirajo na enoto delovne sile, dividende pa delničarji na enoto kapitala. V ekonomski teoriji je dobro znano, da ta dva kriterija vodita do različnih gospodarskih odločitev v enakih gospodarskih razmerah.¹⁴ Katera bo prevladala, je potem stvar razporejenosti moči v svetu korporacije.

¹⁴ Opisano v M. Tajnikar: Kako uveljaviti trg v našem gospodarstvu, Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 19–29 in M. Labus: prav tam, str. 39–52.